

ДАВЛАТ ҚАРЗЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ МУАММОЛАР ВА УНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11399147>

Чориева Зебинисо Абдукаримовна

*Тошкент Кимё халқаро университети мустақил
тадқиқотчиси*

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ва модернизациялаш ва ислоҳ этишнинг ҳозирги босқичида давлат қарзларини бошқариш тизими алоҳида ўрин эгаллайди. Давлат молияси барқарорлигининг муҳим омили – давлат қарзларини самарали бошқариш йўллари ҳисобланади. Давлат қарзларини бошқариш мамлакат молия тизимининг таркибий қисмидир. Давлат қарзларини бошқариш бу - мамлакатда яратилаётган ялпи ички маҳсулот бирламчи тақсимлангандан кейинги тақсимланиш жараёнини мувофиқлаштирувчи асосий соҳа бўлиб, такрор ишлаб чиқлаб чиқаришни узвий давомчиси ҳисобланади. Айнан давлат қарзларини бошқариш орқали ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва иш бажариш жараёнини доиравий айланиши таъминланади. Шунингдек, жамият субъектларини молиявий маблағлар билан узвий таъминланишига қулай шароит туғдиради. Молиявий муносабатларни оқилона ва одилона ташкил этиш, ривожлантириш ва такомиллаштириб боришда мақсад ва мақсадга самарали эришиш учун бажарилиши лозим бўлган вазифалари мавжуд.

Иқтисодий ва модернизациянинг ривожланиши молия тизимининг ривожланиш даражасига, шу жумладан давлат молиясининг ривожланиш ва бошқарилиш даражасига бевосита боғлиқ бўлади. Молия тизимининг асосий бўғини ҳисобланган давлат молияси давлатни иқтисодий ва ижтимоий вазифаларининг бажарилишида, давлат маблағларини қайта тақсимлаш, молия, транспорт ва алоқа, шунингдек ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Мавзуга оид мавжуд муаммолар. Халқаро андозалар асосида давлат қарзини бошқариш тизимини такомиллаштириш, давлат қарзини

макроиктисодий барқарорлик учун хавфсиз даражада сақлаб туриш ҳамда жалб қилинаётган қарзлардан самарали фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқишни таъминлаш бугунги куннинг асосий вазифаридан биридир.

Халқаро иқтисодий муносабатлар тизимининг муҳим элементи ташқи қарз бўлиб, мамлакат иқтисодиётига улкан таъсир кўрсатади. Чет эл кредитлари, бир томондан, халқаро савдонинг кенгайишига, янги технологиялар ва саноатнинг жорий қилинишига ҳисса қўшади, бошқа томондан ички қарама-қаршиликларни кучайтиради ва молиявий инқироз хавфини оширади. Шу муносабат билан ташқи қарзларни бошқариш давлатнинг устувор вазифаларидан биридир. Хорижий давлатларнинг тажрибаси кўрсатиб турибдики, ташқи қарзни бошқаришнинг самарали тизими давлатнинг молиявий эҳтиёжларини қондириш учун қарз олишнинг зарур миқдорини тезкор жалб қилишни таъминлаши мумкин, қарзлар таркиби ва қарзларга хизмат кўрсатиш жадвалларини оптималлаштириш орқали муҳим молиявий ресурсларни тежаш ва чет эл валютасида қарз олиш хавфини минималлаштириш.

Аммо таҳлил шуни кўрсатдики, Ўзбекистонда ташқи қарзни бошқаришда тизимли ёндашув мавжуд эмас. Ташқи қарзларни мониторинг қилишнинг самарали тизимининг йўқлиги ва уларнинг мамлакат ичида жойлашишини тўғри назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг миллий иқтисодий хавфсизлигига таҳдид туғдирди. Ўзбекистон ташқи қарзларни жалб қилиш стратегиясини қайта кўриб чиқди. Натижада, Ўзбекистонда қабул қилинган чоралар ва ушбу даврда белгиланган ташқи қарзларнинг ўсиш суръатларини бироз пасайтиришга эришишимиз мумкин. Аммо республиканинг ташқи қарзлари таркиби уни самарали бошқариш учун ҳали ҳам мақбул эмас. Бундан ташқари, улкан маблағлар ташқи қарзни тўлашга йўналтирилади, бу республика бюджетининг энг катта моддалари харажатларидан ошиб кетади, бу эса мамлакатимизнинг инвестиция салоҳияти ва иқтисодий ривожланиш имкониятларини сезиларли даражада пасайтиради.

Мавзуга оид мавжуд муаммолар. Бизнинг фикримизча, ҳозирги вазиятда табиий ечим - ташқи қарзни иложи борича тезроқ қисқартириш, яъни чет элга янги кредитлар олишни тўхтатиш ёки уларни сўмда олиш.

Ўзбекистоннинг ташқи хусусий қарзи, шунингдек квази-суверен қарзи билан боғлиқ ҳисоб-китоб қилинмаган хатарлар давлат бюджети ва захира жамғармасидан маблағ талаб қиладиган қимматбаҳо инқирозга қарши чоралар зарурлигига олиб келиши мумкин. Яна бир бор таъкидлаймизки, ҳукуматлар томонидан тўпланган барча шартли мажбуриятларнинг тўлиқ аниқ ҳисоби мавжуд эмас, бу эса ваколатли органларнинг шартли мажбуриятларни ва юзага келадиган хатарларни самарали бошқариш қобилиятининг этишмаслигига олиб келади.

Қарз соҳасидаги хатарлар турли мамлакатларнинг, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг давлат ва хусусий қарзлари соҳасидаги асосий муаммо ички ва ташқи қарзлар ҳисобидан барқарор ҳажмда ва имтиёзли шартларда барқарор қарзни қайта молиялаштириш имкониятининг этишмаслигидир. Ташқи ссудалар бериш қобилияти нафақат Ўзбекистон Республикасининг нисбатан паст суверен рейтинги, балки Ўзбекистон Республикасига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра қарз олиш бозорларига кириш ҳуқуқини камайтириш хавфи билан ҳам чекланган (дунёдаги сиёсий вазият, айрим мамлакатлар ва минтақалардаги қарз инқирозлари ва бошқалар).

Муаммони ҳал қилиш усуллари. Шунинг ёдда тутиш керакки, ички иқтисодийнинг нисбий таркибий заифлиги – унинг жаҳон энергия нархларининг ўзгаришига сезиларли боғлиқлиги. Ўзбекистон Республикаси қарзининг тузилиши билан боғлиқ бўлган хатарларга қуйидагилар киради:

- давлатнинг ташқи ва ички қарзларига хизмат кўрсатиш учун тарихий жиҳатдан юқори харажатлар;
- давлатнинг ташқи қарзларини ички қарзлар орқали қайта молиялаштиришнинг чекланган имкониятлари, масалан, қарз муддатлари сезиларли даражада ёмонлашмасдан;

- қарзнинг айрим сегментлари, шу жумладан квазийверенли қарзлар бўйича бошқариб бўлмайдиган хатарлар.

Давлат қарзи бевосита давлат харажатлари ва даромадлари билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси муаммоси – бу давлат харажатларининг нисбатан юқори даражаси ва энг муҳими, уларнинг паст самарадорлиги.

Дунёда, шу жумладан етакчи ривожланган мамлакатларда шартли мажбуриятларнинг муттасил ўсиши кузатилмоқда. Шартли мажбуриятлар муаммоси Ўзбекистон учун ҳам долзарбдир. Ўзбекистон Пенсия жамғармаси бюджетининг даромадлари ва харажатларини таҳлил қилиб, мутахассислар узоқ муддатда пенсия тизими доимий равишда дефицитга айланади.

Узоқ вақт давомида экспертлар ҳамжамияти қарзлар билан боғлиқ вазиятни уларнинг кам миқдордаги қарз олувчилар таркибида тўпланиши, шунингдек квази-суверен қарзларнинг кескин ўсиши нуқтаи назаридан кузатиб бориш зарурлигини таъкидлади. Бундай қарзларнинг кескин ўсишининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳам долзарбдир, аммо ҳозирги кунга қадар квазисуверен қарзни чеклаш ва назорат қилишнинг ҳақиқий механизмлари ишлаб чиқилмаган.

Илмий асосланган таклиф ва тавсиялар. Мавжуд давлат қарзларини бошқариш тизимининг номукаммаллигини кўрсатадиган яна бир факт – бу давлат қарзларини молиялаштириш, хизмат кўрсатиш ва тўлаш учун бюджет харажатлари сезиларли даражада кўпайиши.

Ўзбекистон Республикасининг давлат қарзлари ҳажмини ялпи ички маҳсулотнинг 55-60 фоизидан ошмайдиган даражада ушлаб туриш бюджет тақчиллигини молиялаштиришнинг узоқ муддатли манбасини яратиш ва захира хавфсизлигини таъминлаш орқали Ўзбекистон Республикаси пенсия тизимини қўллаб-қувватлаш Жамғарма ва Миллий фаровонлик жамғармаси ва уларни жойлаштиришдан олинadиган барқарор даромад даражаси

Ҳозирги вақтда жиддий муаммолар давлат қарзларининг сезиларли даражада ўсиш суръатлари, шартли бюджет мажбуриятлари ва қарзларнинг самарасизлиги ҳисобланади. Ҳам давлат, ҳам хусусий қарзлардан оқилона

фойдаланишга қаратилган иқтисодий механизмни такомиллаштиришнинг долзарб муаммоси мавжуд. Ўзбекистонда давлат қарзларини бошқариш тизими камчиликларга эга ва инқирозли вазиятларнинг олдини олиш учун такомиллаштиришни талаб қилади.

Қарзларни бошқариш давлат бошқаруви ва иқтисодий сиёсатнинг мураккаб йўналиши ҳисобланади, чунки у бир нечта вазирлик ва идораларнинг биргаликдаги ишини ўз ичига олади. Унинг мақсади Ҳукуматга келажақдаги тўлов баланси ва давлат бюджети муаммоларини яратмасдан ички ва ташқи қарзларни тўлаш бўйича мажбуриятларини бажаришда ёрдам беришдир. Давлат қарзини икки нуқтаи назардан кўриб чиқиш мумкин, бир томондан, давлат заёмлари иқтисодий ўсишга ёрдам беради, бошқа томондан қарз давлат бюджетига юкни оширади. Шунинг учун инвестициялар, иқтисодий ўсиш ва ички ва ташқи қарзлар ўртасидаги оптимал нисбатни топиш керак.

Давлат қарзларини бошқаришдаги муҳим жиҳатлардан бири қарз хатарини бошқаришдир. Бугунги кунда турли хил хатарларнинг салбий таъсирини зарарсизлантириш ва минималлаштириш йўллари излашга катта эътибор қаратилмоқда. Турли хил қарз хатарлари орасида макро ва макро даражадаги хатарларнинг таъсирини минималлаштиришга алоҳида эътибор берилиши керак. Агар ҳукумат мувофиқлаштирилган, изчил ва самарали пул-кредит, бюджет, қарз ва солиқ-бюджет сиёсатини олиб борадиган бўлса, макро даражадаги хатарларнинг салбий таъсиридан қочиш мумкин. Шу билан бирга, давлат қарзларини бошқаришда асосий эътибор микро даражадаги хатарларни аниқлашга ва уларни минималлаштиришга қаратилиши керак: бозор хавфи, кредит хавфи, ликвидлик хавфи, юридик ва операцион хатарлар.

Ташқи қарз тўлов мажбуриятларини ўз муддатида тўламаётган ташкилотлар рўйхатини шакллантириш ҳамда улар томонидан мазкур қарздорлик сўндирилгунга қадар янги давлат қарзи маблағларини жалб қилишга йул қуймаслик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А.А. Шернаев, О.С. Комолов Давлат қарзларини бошқариш: /. Дарслик – Т.: “Иқтисод-Молия”, 2019. - 308 б.
2. А. Бурханов Молиявий хавфсизлик. Маърузалар матни – Т.:ТДИУ, 2018 й.;
3. А.В. Ваҳобов, Т.С. Маликов Дарслик. – Т: “Ношир”, 2011.- 712 б.
4. Тошматов Ш. А. Управление государственным внешним долгом / Тошматов Ш.А., Нурматов Б.Э., Хамрохуджаев Н.Я., Юсупов К.А.- Ташкент: Чулпан, 2015. - 144 с.
5. О.С. Комолов ва бошқалар. Давлат қарзларини бошқариш. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2018.- 259 б.
6. Алехин Б.И. Государственный долг. Пособие для студентов академии бюджета и казначейства.- М., 2007 г.;
7. Государственный и муниципальный долг Учеб. пособие / Под ред. Л.И. Ушвицкого. – М.: Финансы и статистика, 2014.- 197 с.
8. Қобулов Х.А. Худудий иқтисодиёт ва маҳаллий бюджетлар имкониятларини ошириш йўналишлари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент: 2006. – 23 б.
9. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In Ключевые проблемы современной науки (pp. 3-7).